

УДК 355 (044)

ПАШКОВА О.О.

<https://orcid.org/0000-0002-6525-4613>

КАМЕНЮК Ю.В.

<https://orcid.org/0000-0003-1017-1439>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.34.2020.42-51>

РОЛЬ І МІСЦЕ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ У ПРОЦЕСІ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті розглянуто роль і місце історичної свідомості у процесі військово-патріотичного виховання особового складу Збройних Сил України; окреслено одну із головних складових історичної свідомості військовослужбовців і чинники, що сприяють її формуванню. Одним із важливих чинників, на думку авторів, є системна воєнно-історична робота у Збройних Силах України.

Ключові слова: історична свідомість, військово-патріотичне виховання, патріотизм, воєнно-історична робота, воєнно-історичні знання.

Постановка проблеми. В умовах збройної агресії проти нашої держави виховання національно свідомого, патріотично налаштованого особового складу залишається завданням загальнодержавного значення. Кожна політична нація потребує осмислення минулого для визначення свого місця в історії, через звернення спільноти до минулого обґрунтовується її ідентичність. Минуле опредметнюється у відповідних культурних формах (традиціях, пам'ятках, мемуарах тощо), а також існує у вигляді історичної свідомості. Роль історичної свідомості як одного з регуляторів соціальної поведінки особливо зростає у переломні та кризові моменти. Під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників відбувається її трансформація (*Тасевська, Землянський, 2016: 195*). В умовах зовнішньої збройної агресії посилення патріотизму особового складу сил оборони держави через формування їх історичної свідомості стало актуальним завданням вітчизняної військової освіти.

Пашкова Ольга Олегівна, науковий співробітник науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, м. Київ.

Каменюк Юлія Вікторівна, аспірант кафедри психології Донецького національного університету імені Василя Стуса, м. Вінниця.

© Пашкова О. О., Каменюк Ю. В., 2020

Поступова зміна ментальності, позбавлення радянських рудиментів у свідомості має стати запорукою для формування кадрового потенціалу Збройних Сил України. Водночас наявність історичних стереотипів та міфів в оцінюванні подій воєнної історії, інформаційна експансія деяких країн, що супроводжується фальсифікацією історії України, актуалізує проблему формування (трансформації) історичної свідомості громадян України, зокрема військовослужбовців Збройних Сил України.

Так, необхідність поступової зміни ментальності (образу мислення) особового складу ЗС України було визначено Державною програмою розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року (*Про Державну програму розвитку Збройних Сил України...*, 2017) та Планом дій (Дорожньою картою) з відновлення та впровадження військових традицій Українського народу в систему діяльності Міністерства оборони та Збройних Сил України на 2018–2020 рр. (*План дій (Дорожня карта) з відновлення та впровадження військових традицій...*, 2018), що має стати запорукою якісних перетворень у Збройних Силах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські корифеї педагогічної думки (А. Алексюк, Г. Балл, І. Бех, О. Киричук, В. Кузь, О. Сухомлинська та ін.) у своїх наукових дослідженнях поняття “патріотизм” інтерпретують по-різному. Зокрема, А. Алексюк розглядає цю категорію як дієве ставлення особистості до формування власного духовного багатства, добропорядності, свідомої громадянськості (Алексюк, 1998: 374). І. Бех, акцентуючи на понятійно-концептуальному зрівнюванні моралі і духовності людини, у змісті патріотичного виховання акцентує на готовності особистості обстоювати громадянські ідеї, які виявляються як джерело її переживань і духовності. Це – ідеї свободи, справедливості, патріотизму і громадянського обов'язку. Учений зазначає, що такі ідеї спочатку мають стати особистісно значущими, обрости людськими пристрастями, втілитися у вчинках (Бех, 2006: 4–5).

Педагогічні і соціальні аспекти формування історичної свідомості досліджували В. Вашкевич, А. Землянський, В. Пержун, Л. Нагорна, В. Малієнко, І. Селищева. Історична свідомість за В. Вашкевичем є узагальненим уявленням про людину і суспільство в їх спільній еволюції на конкретних історичних етапах (Вашкевич, 2010: 71). Ю. Малієнко розглядає історичну свідомість

молоді як особливий конструкт, що складається з таких компонентів як розуміння історичного контексту, власного досвіду дослідницької діяльності, сукупності найрізноманітніших сенсорних образів минулого, уявлень, почуттів, переживань, пов'язаних із ставленням особистості до історичного змісту, формуванням ідентичності та почуття власної гідності (Малієнко, 2018: 247).

Мета статті – розкрити роль і місце історичної свідомості у процесі військово-патріотичного виховання військовослужбовців Збройних Сил України.

Вклад основного матеріалу дослідження. Після початку збройної агресії Російської Федерації проти України питання формування патріотизму на фоні загрози територіальній цілісності набуло пріоритетного значення. З огляду на це у 2015 році в Україні було розпочато оновлення програмних та концептуальних документів державного рівня у зазначеній сфері: прийнято Концепцію національно-патріотичного виховання дітей і молоді, а також план заходів щодо її реалізації, Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки. Водночас події, що розпочалися у 2014 році, відбувалися на фоні підвищення інтересу і прояву патріотичних почуттів і нових ставлень до національної історії. Обидва нормативні документи виділяли військово-патріотичне виховання як складову національно-патріотичного і окрему увагу приділяли галузі історії, вшануванню пам'ятних дат та історичних постатей (*Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки, 2015; Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді, 2015*).

Водночас було розгорнуто роботу, спрямовану на наповнення національним змістом діяльності структур Міністерства оборони України та Збройних Сил України, що мало на меті поліпшення військово-патріотичного виховання особового складу. Цьому сприяло впорядкування процесу присвоєння нових почесних найменувань, відмова від святкування пам'ятних дат, пов'язаних із діяльністю радянської армії, а також введення у систему підготовки військ (сил) предмета “Національно-патріотична підготовка”.

Формування державницького світогляду та національної самосвідомості на основі знань історичних процесів національного державотворення та національних бойових традицій було визначено одним із завдань національно-патріотичної

підготовки у Збройних Силах України. Заняттями було охоплено усі категорії військовослужбовців. Зокрема загальна кількість годин у навчальному році, що виділялася на проведення занять з військовослужбовцями органів військового управління, офіцерського складу військових частин (кораблів), військових навчальних закладів, установ та організацій, складала 10 годин (*Інструкція з організації національно-патріотичної підготовки ...*, 2017). Крім того, з метою військово-патріотичного виховання та популяризації історії і бойового шляху підрозділів було розроблено Програму заходів щодо відновлення та впровадження національних бойових традицій у Збройних Силах України та Положення про кімнату традицій у Збройних Силах України.

Водночас основою історичної свідомості у широкому розумінні є знання і пізнання як процес засвоєння історичних знань. Історична свідомість може формуватися на основі як систематизованої інформації (переважно через систему освіти), так і неупорядкованої (наприклад, через засоби масової інформації) (*Вашкевич, 2010: 71, 72*). Процес історичного пізнання кожного нового покоління здійснюється саме через спеціально організований процес, чому сприяють зусилля науковців і педагогів, які виконують фундаментальні дослідження та забезпечують передавання знань у ході предметного вивчення розділів історичної науки, формуючи у свідомості індивіда відповідну картину світу.

Під поняттям “історична свідомість військовослужбовців” (воєнно-історична свідомість) розуміють сукупність ідей та поглядів, за допомогою яких військовослужбовець усвідомлює військово-історичне минуле, формує своє ставлення до нього, а також свою ідеологічну мотивацію до військової діяльності. Однією із необхідних складових воєнно-історичної свідомості військовослужбовців Збройних Сил України можна вважати воєнно-історичні знання (*Використання історичних знань...*, 2019: 42).

В умовах фальсифікації воєнної історії України як елементу інформаційної агресії Російської Федерації актуалізувалося питання викладання воєнно-історичних дисциплін у вищих військових навчальних закладах. На думку вітчизняних фахівців, наразі курсанти та слухачі практично не мають системних знань щодо всесвітньої та вітчизняної історії, що зумовлено недостатніми шкільними знаннями. Не менш суттєвою проблемою залишалися слабкі аналітичні навички та вміння виявляти причинно-наслідкові зв'язки між подіями тощо (*Фурман, Резнік, 2018: 49*).

Перевірка стану воєнно-історичної роботи у вищих військових навчальних закладах Збройних Сил України у 2017 році засвідчила, що до навчальних програм історичних дисциплін було внесено зміни, що передбачали відповідні теми лекційних і семінарських занять, присвячені передумовам та перебігу збройного конфлікту на Сході України. Зокрема, до робочої програми дисципліни “Історія війн та воєнного мистецтва” у Військовій академії (м. Одеса) у змістовий модуль “Історія та розвиток воєнного мистецтва українського війська (від Карпатської Січі до сьогодні)” було включено лекційне заняття на тему “Збройні Сили України в умовах незалежної держави”, що передбачало вивчення таких питань: розбудова Збройних Сил України в умовах незалежної держави; досвід проведення антитерористичної операції в умовах гібридної війни.

Події збройної агресії проти України знайшли своє відображення і у рамках викладання дисципліни “Історія України та української культури”. Зокрема, в академії в межах змістового модуля “Історія України з середини XVII ст. до сучасності” дві години навчального часу було заплановано на проведення лекційного заняття на тему “Розвиток суспільно-політичного життя в незалежній Україні”, що включало вивчення проблематики українських Майданів 2004, 2013–2014 рр., причин регіонального сепаратизму в Україні; окупації Криму Росією та розв’язання нею війни на Сході України; особливостей сучасного та традиційних форм російського експансіонізму (на історичному досвіді). Крім того, робочою програмою із зазначеної дисципліни передбачалося заняття, присвячене вивченню методичних засад проведення заходів інформаційно-пропагандистського забезпечення з історичних питань як складової військово-патріотичного виховання.

Водночас перевірка засвідчила наявність проблеми навчально-матеріального забезпечення викладання навчальної дисципліни “Історія війн і воєнного мистецтва (у тому числі “Історія українського війська”), а саме відсутність єдиного підручника з дисципліни, нестачу сучасних посібників, методичних рекомендацій, відеоматеріалів тощо. Також результати перевірки виявили, що у закладах, які підлягали моніторингу, були відсутні кафедри воєнної історії та предметно-методичні комісії з історії війн і воєнного мистецтва, а викладання дисципліни здійснювалося на кафедрах тактики викладачами цієї же кафедри, які не завжди були фахівцями в галузі історії.

У той же час історична свідомість військовослужбовця не обмежується лише знанням історичних фактів. Важливими його компонентами є також узагальнений історичний досвід та уроки історії. Так, узагальнення і розповсюдження передового досвіду підготовки та застосування військ (сил) Збройних Сил під час антитерористичної операції/операції Об'єднаних сил стало одним із видів наукової роботи та воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України.

Впровадження в освітній процес вищих військових навчальних закладів досвіду антитерористичної операції для підвищення ефективності підготовки військових фахівців, починаючи з 2014 року, набуло пріоритетного значення. У вересні–листопаді 2014 року на доручення заступника Міністра оборони України робоча група з представників Департаменту військової освіти та науки та Національного університету оборони України вивчила стан справ щодо впровадження в освітній процес вищих військових навчальних закладів досвіду антитерористичної операції. Було встановлено, що протягом липня–листопада 2014 року у вищих військових навчальних закладах було розроблено понад 90 пам'яток і методичних рекомендацій по досвіду АТО для випускників закладів. Збір відповідних матеріалів здійснювався через узагальнення та аналітичне оброблення інформації, що надходила з Міністерства оборони України та Генерального штабу ЗС України, через особовий склад закладів, який відряджався у район проведення антитерористичної операції, а також через випускників, які брали участь у бойових діях (*Галузевий державний архів...*, 2014: 63–65).

Важливою віхою у використанні досягнень воєнно-історичної науки у процесі підготовки та виховання особового складу ЗС України стало налагодження системної воєнно-історичної роботи. Правовою основою для її реалізації стало Положення про воєнно-історичну роботу у Збройних Силах України, що визначило її зміст, основні напрями, завдання та види, а також порядок її організації, планування та ведення. Заходи, у тому числі військово-патріотичного виховання, почали визначатися щорічними планами воєнно-історичної роботи, затвердженими заступником начальника Генерального штабу Збройних Сил України. Важливим документом у сфері використання потенціалу воєнно-історичної науки у

справі патріотичного виховання особового складу Збройних Сил України стала Концепція воєнної історії України, затверджена Міністром оборони України.

Висновок. Таким чином, на відміну від попередників авторки статті тісно пов'язали проблему виховання патріотизму у військовослужбовців Збройних Сил України із необхідністю розуміння й усвідомлення того, що собою представляє історична свідомість і яким чином її треба враховувати в ході військово-патріотичного виховання особового складу. Історична свідомість дає змогу сприйняти минуле, сформуванню зв'язок його із теперішнім і майбутнім, встановити причинно-наслідкові зв'язки, спрогнозувати ймовірні сценарії розвитку подій, спираючись на попередній досвід. Завдання з її формування у вищих військових навчальних закладах більшою мірою покладається на військових педагогів у ході викладання воєнно-історичних дисциплін. Складання єдиної програми навчальної дисципліни “Історія України та українського війська” (з варіативною складовою відповідно до специфіки підготовки фахівців певних видів (родів) військ Збройних Сил України) та розроблення єдиного підручника з зазначеної дисципліни для усіх вищих військових навчальних закладів тактичного рівня освіти сприяло б покращенню військово-патріотичного виховання через вироблення єдиних підходів до викладання. Водночас військово-патріотичне виховання військовослужбовців має здійснюватися у тому числі в ході системної, ретельно продуманої воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України і ґрунтуватися на об'єктивному вивченні історичного минулого. Разом з тим вкрай необхідно враховувати загрози та виклики в інформаційній сфері та поєднувати формування історичної свідомості із протидією фальсифікації історії та викривлення історичної дійсності.

Використані посилання

- Алексюк А. (1998). *Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія*. Київ: Либідь. 560 с.
- Бех І. (2006). *Виховання особистості: Сходження до духовності*. Київ: Либідь. 272 с.
- Вашкевич В. (2010). *Історична свідомість студентської молоді: ціннісно-світоглядні орієнтири*. Київ: Світогляд. 274 с.
- Використання історичних знань в якості інструменту пропаганди у війнах і воєнних конфліктах*. (2019). Київ: ФОП Маслаков. 157 с.

Галузевий державний архів Міністерства оборони України. Ф. 6829. Департамент військової освіти та науки Міністерства оборони України. Оп. 1П. Спр. 8. *Доповіді Міністру оборони України і його заступникам за 2014 рік. 11.01.2014–11.12.2014*. 69 арк.

Малієнко Ю. (2018). Поняття «історична свідомість старшокласників» у контексті компетентнісного навчання. *Проблеми сучасного підручника*. Вип. 21, С. 244–252.

Наказ Генерального штабу Збройних Сил України № 108 “Про затвердження Інструкції з організації національно-патріотичної підготовки у Збройних Силах України” від 28.03.2017.

Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах : наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641. *Інформаційний збірник та коментарі МОН України*. 2015. № 7. С. 70.

План дій (Дорожня карта) з відновлення та впровадження військових традицій Українського народу в систему діяльності Міністерства оборони та Збройних Сил України на 2018–2020 рр., затверджений Міністром оборони України 03.07.2018.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Державну програму розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року»: Указ Президента України від 22 березня 2017 № 73. *Урядовий кур’єр*. 2017. № 56.

Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки: Указ Президента України від 13 жовтня 2015 № 580. *Урядовий кур’єр*. 2015. № 193.

Тасевська Д., Землянський А. (2016). Історична свідомість студентської молоді в умовах мінливості соціокультурного простору. *Матеріали міжнародної наук.-практ. конференції “Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір”* Мелітополь, 3–4 червня 2016 р. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького. С. 193–196.

Фурман І., Резнік В. (2018). Викладання воєнно-історичних дисциплін у вищих військових навчальних закладах: проблемні питання та шляхи вирішення. *Зб. матеріалів III Всеукраїнської наук.-практ. конференції “Українське військо: сучасність та історична ретроспектива”* Київ, 30 листопада 2018 р. Київ: НУОУ. С. 48–56.

References

Action Plan (Road Map) for the restoration and implementation of military traditions of the Ukrainian people in the system of activities of the Ministry of Defense and the Armed Forces of Ukraine for 2018-2020, approved by the Minister of Defense of Ukraine on 03.07.2018. (ukr.).

Aleksiuk A. (1998). *Pedagogy of higher education in Ukraine. History. Theory*. Kyiv: Lybid, 560 p. (ukr.).

Bekh I. (2006). *Education of personality: Ascent to spirituality*. Kyiv: Lybid, 272 p. (ukr.).

Furman I., Reznik V. (2018). Teaching military history disciplines in higher military educational institutions: problematic issues and solutions. *Coll. materials of the III All-Ukrainian scientific-practical Conference "Ukrainian Army: Modernity and Historical Retrospective"*. Kyiv, November 30, 2018. Kyiv: NDU, P. 48–56. (ukr.).

Maliienko Yu. (2018). The concept of "historical consciousness of high school students" in the context of competence education. *Problems of a modern textbook*. Vol. 21, P. 244–252. (ukr.).

On approval of the Concept of national-patriotic education of children and youth, Measures to implement the Concept of national-patriotic education of children and youth and guidelines for national-patriotic education in secondary schools: *order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 16.06.2015 № 641. Information collection and comments of the Ministry of Education and Science of Ukraine*. 2015. № 7. S. 70. (ukr.).

On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of December 29, 2016 "On the State Program of Development of the Armed Forces of Ukraine for the period up to 2020": Decree of the President of Ukraine of March 22, 2017 № 73. *Government courier*. 2017. № 56. (ukr.).

On the Strategy of national-patriotic education of children and youth for 2016–2020: Decree of the President of Ukraine of October 13, 2015 № 580. *Government courier*. 2015. № 193. (ukr.).

Order of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine № 108 "On approval of the Instruction on the organization of national-patriotic training in the Armed Forces of Ukraine" dated 28.03.2017. (ukr.).

Sectoral state archive of the Ministry of Defence of Ukraine. F. 6829. Department of Military Education and Science of the Ministry of Defence of Ukraine. D. 1P. F. 8. *Reports to the Minister of Defence of Ukraine and his deputies for 2014. 11.01.2014–11.12.2014*. 69 p. (ukr.).

Tasevska D., Zemlyanskiy A. (2016). Historical consciousness of student youth in the conditions of variability of sociocultural space. *Materials of international scientific-practical conference "Man in the variability of socio-cultural space: the spiritual and practical dimension"*. Melitopol, June 3–4, 2016 Melitopol: MSPU B. Khmelnytsky, P. 193–196. (ukr.).

Using historical knowledge as a tool of propaganda in wars and military conflicts (2019). Kyiv: FOP Maslakov, 157 p. (ukr.).

Vashkevych V. (2010). *Historical consciousness of student youth: values and worldviews*. Kyiv: Svitohlyad, 274 p. (ukr.).

Pashkova O.

Kamenyuk Yu.

THE ROLE AND PLACE OF HISTORICAL CONSCIOUSNESS IN THE PROCESS OF MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION OF MILITARY PERSONNEL OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

The urgency of educating patriotism in the servicemen of the Armed Forces of Ukraine requires understanding and awareness of what is historical consciousness and how to take it into account in the patriotic education of military personnel. The historical consciousness of servicemen is formed under the influence of various

factors, the most effective of which are: military science, historical and military-historical science, military education, military culture, as well as military-patriotic education. The concept of “historical consciousness of servicemen” (military-historical consciousness) means a set of ideas and views with which a serviceman is aware of the military-historical past, forms his attitude to it, as well as his ideological motivation for military activity. The following can be considered main component of the military-historical consciousness of servicemen of the Armed Forces of Ukraine – military-historical knowledge.

Patriotic education of the Ukrainian servicemen should be based on an objective study of the historical past of the Motherland. Military-historical knowledge makes it possible to perceive the past, to form its connection with the present and the future, to establish causal relations, to predict probable scenarios of development of events, based on previous experience. In particular, the curricula of historical disciplines of higher military educational institutions included topics of lectures and seminars on the preconditions and course of the armed conflict in eastern Ukraine. Such topics can serve as a basis for military patriotic education of future officers of the Armed Forces of Ukraine. Also, patriotic education should be carried out within the framework of systematic, carefully thought-out military-historical work in the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: historical consciousness, military-patriotic education, patriotism, military-historical work, Armed Forces of Ukraine, military-historical knowledge.